

TÓTH ÁRPÁD

ÖZVEGY POLGÁRASSZONYOK, CSELÉDLÁNYOK ÉS MEGESETT ANYÁK: NŐI ÉLETHELYZETEK A GYŐRI VÁROSI TÁRSADALOMBAN A II. JÓZSEF-KORI NÉPSZÁMLÁLÁS IDEJÉN

Miskolci Egyetem

Összefoglalás

A tanulmány egy különleges forrás (a legkorábbi magyarországi népszámlálás fennmaradt győr-újvárosi „famílialapjai”) alapján vetít szisztematikus képet a 18. század végi, városlakó nők egy közösségéről. A viszonylag nagy mintára, mintegy 5000 személy adataira támaszkodó elemzés részint strukturális megállapításokat fogalmaz meg (számarányokról és a háztartáson belüli pozíció szerinti eloszlásról, mindezeket a férfiakkal való összehasonlításban). A tanulmány nagyobb része mintegy két tucat háztartás, család, illetve személy eseteivel illusztrálja a sokféle női élethelyzetet és életutat, köztük a megözvegyült háztartásfőként kézművesüzemet működtető asszonyét; a 10 éves kora előtt szolgálatba indult és a családjából kilépett lánygyermekét; a helybeli rokonai halála után a lánya családját követve más városba áttelepülő nagymamáét; a szolgálata után férjhez menő cselédlányét, akinek esküvőjén az addigi háziura vállalt tanúskodást; a férje által elhagyott feleségét; és a megesett lányét, aki dajkaságot vállalva talált lakhelyet és megélhetést.

Abstract

Based on a rare type of historical source (the unusually maintained ‘family sheets’ recorded in Győr-Újváros during the first ever population census in Hungary), the study shows a picture on the community of female townfolk in the end of the 18th century. The analysis processes the data of a relatively great mass of people (some 5000 persons) and it partly adopts a structural and quantitative approach, with calculating proportions and divisions by the position within the households, compared to the male population. The bulk of the chapter illustrates the manifold lifecourses of the female population using the cases

of some two dozens of households, families and persons, including a widowed wife who was the head of the household and ran the artisan workshop; a girl leaving her parents' family for serving in an other household at an age before 10; an aged grandmother moving to her daughter's family into another town after the death of her family in Győr; a young servant who left service, married and whose wedding witness was her former head of household; a wife left by her husband; and a 'fallen' young woman who took up service as a nurse to find home and subsistence.

Kulcsszavak: városlakó nők, család, népszámlálás, cseléd, Győr

Keywords: female townsfolk, family, population census, service, Győr

Bevezetés

A modern kori átalakulást megelőző évszázadban a magyarországi városokban élt nők életkörülményeinek társadalomtörténeti vizsgálata a gendertörténeti kutatás fehér foltjai közé tartozik. Erre is érvényes az általános megállapítás: minél régebbre nyúlunk vissza, és a társadalmi hierarchiában minél alacsonyabb szintre fókuszálunk, annál kevésbé valószínű, hogy keletkezett és az utókor számára fenn is maradt olyan forrásanyag, amely fontos kérdések érdemi megválaszolását tenné lehetővé.

Például a nemrégiben megjelent nőtörténeti monográfia a – várostörténeti szempontból kifejezetten sajtóságos és statisztikailag is számos – cselédség vizsgálatát döntően a polgári korra nézve, vagyis a modern nagyvárosokra koncentrálna végezte el.¹ Az ezt megelőző évszázad esetében viszont jellemzően csak ritka és specifikus helyzetekben adódik mód arra, hogy érdemi tanulságok levonására alkalmas jelenségeket figyeljünk meg a nőkkel kapcsolatban, ráadásul ezek a városi női lakosság felsőbb rétegeihez tartozó, szűk csoportjaira szorítkoznak. Ezért a városlakó nők életkörülményeire vonatkozó, általánosító igényű megállapítások megfogalmazásához nem nyújtanak kellő alapot. Példa lehet erre a 18. század végi bábák helyzetét bemutató kutatás és a 19. század első felében válóperben érintett debreceni polgárfeleségek életkörülményeit és stratégiáit vizsgáló monográfia éppúgy, mint a városi szegénykérdés rendezését célul kitűző és nemzetközi divatot adaptálva jótékony egyesületet alapító pesti

¹ Gyáni Gábor: *A nő élete – történelmi perspektívában*. Bp. 2020.

hölgyek tevékenységét feldolgozó tanulmány.² Az irodalomtörténeti kiindulópontú kutatások – a „nőkérdés” korabeli vitájában részt vevő nők, ill. a Szendrey Júliát és családját bemutató elemzés – is a női népességnek csupán egy csekély körére tud fényt vetni, ráadásul bár a vizsgált személyek városlakók, de ezek a kutatások csak részben várostörténeti szempontúak.³

A városi női lakosság *teljes* társadalmi skálájára leginkább a demográfiai kérdéseket vizsgáló elemzések tudnak kiterjedni, amelyek döntően kvantitatív módszert használnak, és emiatt személytelenek (nem nominálisak). E kutatásokból olyan körülményekről szerezhetünk ismereteket, mint a férfilakossághoz viszonyított számarány; továbbá a nők első házasságkötésének átlagos életkora, a hajadonként elhunytak aránya, az özvegyek újraházasodásának esélyei és a felnőttkort megértek várható élethossza – utóbbiak a férfiakra kiszámított értékekkel való összevetésben –, ám jellemzően csupán összegző számok formájában.⁴ Az ilyen kutatásokban az egyén vagy a család léptékén homályban marad a női életút.

Az alábbiakban e hiány mérséklésére egy sajátos – éppen ezért persze csak kis mértékben általánosítható – lokális közösség egyedi forrásbázison történő elemzése nyomán vonok le következtetéseket és vetek fel kérdéseket. Ilyennek minősíthető a II. József-kori népszámlálás győri adatfelvételi íveinek az iratanyag, amely a Győri Városi Levéltárban fennmaradt, és amelyből az Újváros nevű városrész „famílialapjai” átírt formában forrásközlésként megjelentek.⁵ Az

² *Krász Lilla*: A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon. (Doktori Mestermunkák.) Bp. 2003; *Mátay Mónika*: Törvénytörési játékok: válás Debrecenben 1794–1848. Debrecen 2006; *Tóth Árpád*: A társadalmi szerveződés polgári és rendi normái. A Pesti Jótékony Nőegylet fennállásának első korszaka, 1817–1847. FONS V. (1998) 4. sz. 411–479.

³ *Fábrí Anna – Borbíró Fanni – Szarka Eszter*: A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nők történetéből, 1777–1865. Bp. 1999; *Gyimesi Emese*: Családi szerepek, polgári életmód és városi térhasználat a 19. századi Pest-Budán ego-dokumentumok tükrében. PhD-disszertáció (ELTE), Bp. 2021.

⁴ *Faragó Tamás*: A város népessége. In: Miskolc története. III/1. 1702–1847-ig. Szerk. Faragó Tamás. Miskolc 2000. 151–271.; *Benda Gyula*: Keszthely – egy monografikus társadalomtörténeti kutatás tanulságai. Történeti Demográfiai Évkönyv 2001. Bp. 2001, 223–249.; *Benda Gyula*: Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma, 1740–1849. Bp. 2008.; *Tóth Árpád*: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. (Pozsony város történetei.) Pozsony 2009.

⁵ Győr Megyei Jogú Város Levéltára (a továbbiakban: GyVL) XV. 25. Népösszeírások gyűjteménye; *Perger Gyula*: Győr-Újváros népessége II. József uralkodása alatt. 1785. (Győri Tanulmányok Füzetek 14.) Győr 2011. Fél évszázada Bácskai Vera még úgy tudta, hogy a szabad királyi városok közül Győrön kívül csak Debrecenből maradtak fenn az összeírási ívek, onnan is csak néhány száz házról, de ma már Székesfehérvárt és Eperjest is ide sorolhatjuk. *Bácskai Vera*: A területi levéltárakban őrzött feudális kori

alábbiakban a népszámlálási anyag nőtörténet szempontjából tekintett forrásértékének bemutatása után előbb általánosságban a női lakosságra vonatkozó tanulságokat foglalom össze, majd a népesség női csoportjaira vonatkozó fontosabb megfigyeléseket ismertetem.

A népszámlálás „famílialapjainak” forrásértéke a gendertörténet szempontjából

A józsefi népszámlálás koncepciójának és végrehajtásának, illetve a győri (újvárosi) ívek keletkezési körülményeinek bőséges a szakirodalma, így azt itt szükségtelen megismételni.⁶ Ehelyütt csupán a jelen vizsgálat szempontjából releváns elemeket emelem ki.

Ismeretes, hogy a jozefinus népszámlálás elsősorban katonai célokat szolgált, és emiatt a férfiakra vonatkozó adatai jóval bőségebbek. A táblázatos összeállításokban ez abban mutatkozott meg, hogy a nőket „Ide tartozik az Asszonyi Nép” – a német változatban „Hiezu das weibliche Geschlecht” – fejlécszöveggel, egyetlen számban közölték.⁷ Az adatfelvétel során a nőkre nézve nemcsak az évszámban kifejezett életkort nem jegyezték fel, de általában a rendi (elsősorban a nemesi) kiváltság – a férfiak esetében következetesen kezelt – meglétét sem. A foglalkozás, pontosabban szólva a keresetmód leírása kapcsán megfigyelhető, hogy ilyenek a nők esetében is előfordulnak, ráadásul nem csak a háztartási szolgálatra utalók. A további példák között megtalálhatók a városi szegényházban dolgozó ápolók, (özvegy családi állapotú és a házban albérlőként élő) kofák és koldusasszonyok is. Ugyanakkor az összeírás ez irányú érdektelenségét világosan kifejezi, hogy a nőcselédek esetében gyakran nem tartották szükségesnek feltüntetni háztartásbeli státuszukat – a kutató számára ilyenkor legfeljebb logikus következtetés, hogy az adott háztartáshoz tartozók listájának a végén

összeírások jegyzéke. 1. Bp. 1965. 70.; *Faragó Tamás – Óri Péter* (összeáll.): Az 1784–1787 évi népszámlálás II. Az Alföld, a Délvidék és a Dunántúl népességi adatai. Bp. 2008. 7.

⁶ *Thirring Gusztáv*: II. József magyarországi népszámlálásai. Bp. 1931.; *Thirring Gusztáv*: Magyarország népessége II. József korában. Bp. 1938.; *Acsádi György*: Az 1784–85. évi összeírás népszámlálás és az ezen alapuló népességnylvántartások. In: A történetírás statisztikai forrásai. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957. 224–241.; *Dányi Dezső – Dávid Zoltán*: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Bp. 1960.; *Dányi Dezső*: Városi háztartások és családok a 18. század végén (Győr 1787). Történeti Statisztikai Évkönyv, 1963–1964. Bp. 1965.; *Faragó T. – Óri P.*: Az 1784–1787 évi népszámlálás II. i. m.; *Perger Gy.*: Győr-Újváros népessége. i. m. 7–13.

⁷ *Thirring G.*: Magyarország népessége i. m. 148–149.

szereplő, a háztartásfővel nem azonos családnevű és semmilyen további adattal nem tisztázott nők cselédként tartoztak oda.

Az újvárosi népszámlálási ívek forrásértékét sajátos módon növeli, hogy *dinamikus* megközelítést tesz lehetővé. Habár a népszámlálások sajátossága az, hogy (az összesítések formájában) pillanatképet rögzítenek a népesség nagyságáról és szerkezetéről, ebben az esetben az ívek azt is lehetővé teszik, hogy változásokat olvassunk ki belőlük. Megállapítható, hogy Győrben a lapok vezetését egy viszonylag szűk időskálán belül kezdték el, majd az azt követő mintegy három éven át hozzávetőleges pontossággal azonosítható időpontokban vezettek fel rájuk újabb adatokat.⁸ A változásokat négy fontosabb csoportba sorolhatjuk.

1. A családhoz tartozó személyek születését, házasságát és halálózását 1785-től (egyre inkább napi pontosságú) dátummal jegyezték fel.⁹
2. A háztartásból bármi okból – halálozás vagy (jellemzően alkalmazottak esetében) kilépés miatt – távozóknak kihúzták a nevét.
3. Az újonnan belépőket az addigi lista alatt sorolták fel, ha pedig több ilyen eseményre került sor, akkor azon belül (a korábbitól eltérően) kronologikus rendben sorolták fel – vagyis nem a háztartáson belüli pozíció hierarchiája szerint.
4. Az is előfordult, hogy a családtagok életében beállt változást regisztráltak, például családi állapotot váltó személyeknél (újabb házasságot kötő családfőnél), inasból legénnyé vált fiúk, a településen (Újvároson) kívüli földrajzi térben tartózkodási helyet változtató fiú- és lánygyermek esetében, és ilyenkor az új adat megadása mellett (rendszerint, de korántsem mindig) a korábbi adat kihúzására is sor került.

Mindezek együttesen lehetővé teszik, hogy a városi női népesség mozgását kövessük. Következtetést lehet például levonni a cseléd lányok három év alatti fluktuációjáról, és arra is vannak példák, hogy a családhoz tartozó, de a szülői háztól távol lévő lánygyermek tovább- vagy éppen hazaköltözését, férjhez menetelét és más háztartás szolgálatába lépését láthatjuk.

---

⁸ Erre már Perger Gyula is felfigyelt: *Perger Gy.: Győr-Újváros népessége*. i. m. 7. Ezek az időpontok az újonnan születettek lejegyzett életkorának és születési dátumának különbözetéből állapíthatók meg. (Például az egy hónaposnak leírt csecsemők születési dátuma 1786-ban február-márciusra esik.) Az ívekre 1785-ben feltehetően áprilisban, 1786-ban és 1787-ben pedig márciusban vezettek fel frissítési céllal újabb adatokat.

⁹ Az általam talált legkorábbi pontos dátumok 1785 januárjából valók (születés: 482., házasság: 41., halálozás: 193. ház), a legkésőbbi pedig egy 1788. januári születés (139. ház).

Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy az ebben a kutatási irányban rejülő lehetőségeket két tényező is mérsékli. Az egyik, hogy a háztartások íveit valószínűleg nem *folymatosan* vezették; sikerült olyan demográfiai eseményekre találni, amelyek kétségtelenül a közbeeső időszakban történtek, de a megfelelő népszámlálási íveken nincsen nyomuk.¹⁰ Ez azt jelenti, hogy a dinamika a valóságban még annál is nagyobb lehetett, mint ami az ívek elemzéséből kiolvasható: előfordulhatott például, hogy a regisztrálásból kimaradó hónapokban további cselédeket fogadtak fel, akik aztán rövid időn belül „nyomtalanul” kiléptek a szolgálatból. A másik, forrásértéket csökkentő körülmény a nevekkal kapcsolatos, és a visszakeresés esélyét rontja. A helyesírás körül nagy a bizonytalanság, illetve sokan gyakran előforduló családnevet (többnyire foglalkozás- vagy népneveket) viseltek, és emiatt a cselédlányok nevében is gyakori az (egyéb adatok hiánya miatt feloldhatatlan) ismétlődés.¹¹

Az Újváros anyagát tartalmazó forrásközlés mind a négy „fertility” (városnegyed, egymással többé-kevésbé párhuzamos utcák¹²) népességét magába foglalja, ám kutatásom jelenlegi fázisában még nem tartok teljes feldolgozottságnál. Rögzítésre került Excel-adattáblán 1. a teljes városrész összes háztartásából a háztartásfő és házastársa, illetve 2. az első városnegyedben regisztrált összes személy, mindenki az összes adatával. Ők és még néhány, nem a reprezentativitás igényével kiválasztott személy együttesen közel 5000 főt képeznek, ami alapján lehetséges Újvárosra, illetve annak első fertályára érdemi megállapításokat megfogalmazni.

Az alább következő állítások érvényességével kapcsolatban érdemes szem előtt tartani, hogy a vizsgált földrajzi-társadalmi egység nem reprezentálja a város egészét.¹³ A Győr belvárosától nyugati irányban elterülő, a Rába túlsó partján kezdődő Újváros legbelső területén tekintélyes (például állat-, termény- és fakereskedő) polgárok és nemesek házai sorakoztak, valamint nagy forgalmú fogadók működtek ezen a részben,¹⁴ az ettől a centrumtól távolabb eső házakban

---

10 Például a 11. házban, Georg Purgel polgári (utóbb nemesített) mészárosmester családjában 1785. aug. 21-én Samuel nevű fiúgyermek született, ám rövidesen, szept. 7-én el is temették. A két esemény egyikének sincs nyoma a népszámlálási íven, feltehetően azért, mert az események idején nem volt alkalom regisztrálni, utólag pedig érdektelennek minősült. MNL OL X 3845, *Perger Gy.*: Győr-Újváros népessége. i. m. 23.

11 Az Újvárosban legalább az 1710-es évek óta jelenlévő Nedőczy család nevét például féltucat formában jegyezték le.

12 *Perger Gyula*: Újváros. Győr é. n. 6–9.

13 Az egyes városrészek társadalmi és demográfiai profiljához l. *Dányi D.*: Városi háztartások i. m. 80–81, 100–101.

14 A környékbeli házakban élő családokról egy fél évszázaddal későbbi incidens kapcsán: Tóth Árpád: A győri „vérengző eset”. Egy hivatalos házfoglalás kapcsán támadt erőszak

viszont jellemzően napszámosok voltak a háztartásfők. Az olyan, a nőtörténet szempontjából fontos jelenségek, mint a cselédtartás gyakorisága és ritmusa vagy a nehéz sorsú nők (feltehetően bérleti díjért történt) befogadására vonatkozó újvárosi kép jelenleg nem hasonlítható össze sem Győr más városrészeivel, sem más magyarországi városokkal.

A női népesség csoportjai a háztartásbeli státuszuk szerint

Az első újvárosi negyedek alkotó házak férfi és nő lakosaival kapcsolatos főbb adatokat az 1. táblázat tartalmazza.

	férfi				nő			
	összes	kihúzza		maradt	összes	kihúzza		maradt
	No.	No.	%	No.	No.	No.	%	No.
teljes népesség	1177	351	29,8	826	1219	322	26,4	897
<i>közülük</i>								
háztartásfő	255	12	4,7	243	43	3	7,0	40
háztartásfő házastársa	0	0		0	236	8	3,4	227
háztartásfő gyermeke	331	35	10,6	296	368	28	7,6	340
szakmai alkalmazott	331	182	55,0	124	0	0		0
háztartási alkalmazott	62	33	53,2	25	371	205	55,3	155
egyéb, ismeretlen	198	89	44,9	153	201	77	38,3	124

1. táblázat: Az újvárosi első fertály népessége háztartásbeli státuszuk alapján csoportosítva

Az ebben a fertályban regisztrált népességet összeíró íveken összesen 1219 sorban szerepel női név. Ez a szám azonban – az említett megszorítások miatt – egyetlen időpontban sem azonos a női népességszámmal. A különbség okai közül egyetlen tényező „mérhető” a forrás alapján: a 322 olyan eset, amikor a nyilvántartás vezetésének végpontja előtt kihúzással jelezték, hogy az illető más nem tartozott a megadott háztartáshoz. (Az ilyen esetek közül 37 nő tudjuk, aug. 29-31-i szegedi konferenciájának kötete. (Rendi társadalom – polgári társadalom 33.) Szerk. Margittai Linda – Tomka Béla. Bp. 2021. 297–302.

feltételezhetően kiléptek ebből a szolgálati viszonyból.) Ugyanebben a negyedben a férfiakra 1177 sor jut, illetve 351 kihúzott név.

Ezeket az értékeket két összefüggésben tudjuk értelmezni. A nők valamivel nagyobb számáról elmondható, hogy illeszkedik a történeti demográfia azon régi felismeréséhez, hogy a városok megkülönböztető sajátossága a jelentős nőtöbblet. Míg a magyar korona országai teljes területén 1000 férfira átlagosan 968 nő jutott a józsefi népszámlálás korában, addig ezen belül a szabad királyi városokban 1082 nő.¹⁵ Ez utóbbin belül Győr egészében még magasabb, 1117 volt ez az arány.¹⁶ A városi nőtöbbletet a cselédként a városban szolgálatba álló, vidéki születésű lányok nagy számával szokták magyarázni. Ehhez a jelenséghez kapcsolódik, hogy a szabad királyi városok közül éppen a leginkább urbánus kultúrájuként ismertekben volt a legmagasabb az „ideiglenesen ott tartózkodóknak” a jogi népességhez viszonyított aránya.¹⁷ Ez a városszintű számérték nem tartalmaz ugyan nemi bontást, és éppen ezért a nőcselédekre vonatkozó állítás precíz alátámasztására nem alkalmas, de az összefüggés logikusnak tűnik.

A győri városi első fertály értékei a város egészéhez képest csekélyebb nőtöbbletet sugallanak, ami azt sejteti, hogy itt – elsősorban a Belvároshoz képest – kisebb lehetett a cselédtartás súlya. Az is látszik viszont, hogy a férfiak körében szintén jelentős a kihúzottakra eső hányad, és hogy ez is legnagyobb részben az alkalmazottakra esik. A táblázatban szakmai alkalmazottak néven összefoglalt csoport a „polgári foglalkozású” háztartásfők legényeit, inasait és más módon nevezett segédeit foglalja magába, így nem pontosan feleltethető meg a nőcselédek csoportjának. Férfi háztartási alkalmazottak (főként kocsisok) előfordultak, női szakmai alkalmazottak viszont nem.¹⁸

A táblázat cellaértékei kapcsán szükséges megjegyezni, hogy a mintegy három és fél éves adminisztrációs időszak *utolsó állapotát* tükrözik, így például az ezalatt megözvegyült nők a női, az új házasságra lépett özvegy nők „famíliai” viszont a férfi háztartásfők között szerepelnek. További tudnivaló, hogy számos esetben nem egyértelmű az adott személyek státusza a háztartáson belül: a 136. házban összeírt Móricz Julis a család „atyjafia” volt, de a szolgálólány besorolást

¹⁵ Thirring G.: Magyarország népessége i. m. 37; Dányi D. – Dávid Z.: Az első magyarországi i. m. 369.

¹⁶ Dányi D. – Dávid Z.: Az első magyarországi i. m. 369.

¹⁷ A népszámlálás 926 ideiglenes lakót talált Győrben a 12850 fős jogi népességhez képest, ami mintegy 7% többletet jelent. Pozsonyban 12%, Sopronban, Pesten, Budán és Eperjesen 9% volt a különbözet. (Dányi D. – Dávid Z.: Az első magyarországi i. m. 369. alapján számolva és kerekítve.)

¹⁸ Az ebben a városnegyedben működött szegényház betegápoló nőit és a sörház szakácsnőjét nem ide, hanem az „egyéb” kategóriába soroltuk.

is alkalmazták rá.¹⁹ Ezért célszerűnek látszott egy széles „egyéb” kategóriát létrehozni, amelyben együtt szerepelnek a teljesen ismeretlen esetek mellett az önmagukban kis esetszámmal előforduló mostohagyermek, oldalági rokonok, kosztosok, a – leginkább a mai albérlőnek megfeleltethető – önálló keresettel bíró személyek, befogadott leányanyák, szegényházi ápoltak és még több másféle módon leírtak is.

Nők háztartásfői szerepkörben

Elsőként azt vizsgáljuk meg, hogy milyen – a gyakoriságon keresztül megfigyelhető – eséllyel lehettek nők a városi háztartások vezetői (a forrás nyelvén: *familiáfők*), milyen életkörülmények teremtettek ilyen helyzetet, és milyen következményekkel járt ez az életükre nézve.

A vizsgált városnegyedben álló 161 ház közül 157 volt lakott, amelyekben összesen 307 háztartást írtak össze, és ebből 298 esetben volt értelmezhető a háztartásfő fogalma. A 2. táblázatból kiolvasható, hogy az első fertályban 43 esetben volt nő az összeírás idején a háztartásfő, ami az összes háztartás 14,2%-át tette ki, de az Újváros többi negyedében is ehhez hasonló volt az arány.

Újváros			Q1	Q2	Q3	Q4	összes
ház			161	157	179	94	591
háztartások			302	350	381	168	1201
	lakatlan		4	0	6	4	14
	lakott		298	350	375	164	1187
háztartásfő	férfi		255	293	311	146	1005
	nő		43	57	64	18	182
	a nők aránya	%	14,2	16,3	16,8	18,0	15,2

2. táblázat: Az újvárosi háztartásfők nemi megoszlása fertályonként

Természetesnek minősíthetjük, hogy az összes háztartásfőként regisztrált nő családi állapotát tekintve özvegy volt – a korabeli jogfelfogás szerint (életben

¹⁹ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 95. Nemes Varsányi Pál kereskedő háztartása. A házaspár gyermektelen volt, Móricz Julison kívül egy örökbe fogadott lány és egy kocsis lakott együtt.

lévő) férj nem lehetett alárendelt a feleségéhez képest.²⁰ Másfelől azt érdemes hangsúlyozni, hogy a városi/polgári özvegy asszonyok rendelkeztek jogképességgel, még ha az nem is volt teljes: a céhes mester özvegye továbbvihette a műhelyt, de saját személyére a legtöbb helyen nem szerezhette polgárjogot. A polgári státusz (mint egyéni jogállapot) a magától értetődőség szintjén a férfiakra korlátozódott a korabeli magyarországi városokban, ami alól éppen Győr kivétel, ahol a szabad királyi városi státusz megszerzése (1743) utáni évtizedben 23 nő is polgári jogállást nyert – köztük még hajadon is előfordult –, ám még a reformkorban is vettek fel özvegy nőket polgárnak.²¹

A 3. táblázatból az olvasható ki, hogy a nők háztartásfővé válására a győri Újváros minden népesebb rendi-foglalkozási csoportjában találni példát: nemcsak a rendi szemlélet szerint polgárinak számító családokban, hanem a kiterjedt – a józsefi népszámlálás idején a teljes népesség 8,5%-át²² kitevő – nemességben, továbbá a napszamosok körében is.

Újváros			Q1	Q2	Q3	Q4	összes
háztartások			302	350	381	168	1201
	polgár						
		férfi	152	82	73	20	327
		nő	22	15	15	4	56
	nemes						
		férfi	35	31	25	12	103
		nő	6	3	5	4	18
	napszamos						
		férfi	23	96	147	79	345
		nő	1	2	8	0	11

3. táblázat: Az újvárosi háztartásfők nemi megoszlása a nagyobb társadalmi egységekben

A családon belüli rangviszonyok alakulásának szempontjából a fő elemzési kérdés az, hogy a női háztartásfői szerepe mennyire lehetett tudatos mérlegelés

²⁰ Mátay Mónika egy, az 1820-as években lezajlott debreceni, polgári válópert értelmezett ügy, hogy a férj azért akart kilépni a házasságából, mert felesége nem tartotta tiszteltben a partiarchális családra jellemző szereposztást, és kiszorította őt a család anyagi eltartásának pozíciójából. Mátay 2006, 90–94.

²¹ GyVL IV. 1056.dd. Az új polgárok könyve.

²² Dányi D. – Dávid Z.: Az első magyarországi i. m. 369.

és döntés eredménye. Míg a gyermektelen és a háztartásukban egyedül maradt özvegyasszonyok esetében a mozgástér az újrarázasodás esélyére (esetleg dilemmájára) korlátozódott, az elhunyt férjjel közös – egy vagy több; nagykorú, esetleg már házasságban élő; fiú vagy lány – gyermekek jelenléte esetén elvben többféle döntés is születhetett. A mérlegelés folyamatáról, a konfliktusokról a népszámlálási forrás természetesen nem nyújthat képet, de a végeredményt illetően lehetséges különböző típusokat megkülönböztetni.

Az egyik változatra a 184. házban élt Jacob Zeiter napszámos lehet a példa. Zeiterék egy nemes kereskedő, Káldy Sámuel házában laktak, amelyben kivételesen sok, összesen hét háztartás működött, a tulajdonos családján kívül jellemzően napszámosok. A családfő 1785 júniusában 62 évesen (vagy akörül) hunyt el, ekkor felesége, Zsidó Erzsébet – halálózaskor regisztrált életkorából visszakövetkeztetve – 51 éves volt. Az összeírás szerint a házaspárnak négy fia volt életben, akik közül a legidősebb a regisztrálás idején már 30 éves volt, nős és a szülői háznál lakott. Elképzelhető lett volna az is, hogy ő vegye át apja helyét a háztartás élén, de a család szerkezetében a második fiú, Michael nőszülése idézett elő változást (apja halála után másfél évvel, 22 évesen), amivel a kor felfogása szerint átlépte az önállóvá válás határát. Michael Zeiter a szülői házhoz hozta feleségét, bátyja pedig (ismeretlen időpontban) kiköltözött „a Szőlőhegyre”. Ám a népszámlálási famílialap által tükrözött felfogás szerint háztartásfőnek ezután sem kettejük valamelyike számított, hanem továbbra is özvegy anyjuk.²³

Ennek a szerkezetnek a kézműves társadalom körében működő változatát figyelhetjük meg Stephan Limbeck polgár és molnármester özvegyének háztartásában. A Rábca-parti Pinnyéden született és onnan Győrbe vándorolt Limbeck 1778-ban szerezte meg a polgárjogot, és 1785 májusában bekövetkezett halálakor Erzsébet nevű özvegyét és négy gyermeküket hagyta hátra. A két fiú közül az idősebb, a szintén molárnak tanult Michael még 1785 januárjában, tehát apja halála előtt megnősült, és Újvároson belül egy másik házba költözve alapított saját családot. A 202. számú szülői házban 5 éves öccse és két húga maradt, akikre aligha lehetett számítani a malom működtetésében, ezért a legvalószínűbb, hogy anyjuk folytatta a családi üzemet az összeírási íven megnevezett molnárlegény és -inas segítségével. Nincs nyoma annak, hogy az önállósult és később polgári

²³ *Perger Gy.*: Győr-Újváros népessége. i. m. 119. Az asszony 1794. május 8-án hunyt el. MNL OL X 3845. A győri evangélikus egyház anyakönyve. A tanulmányban a német nevű személyeket – a famílialapok nagymértékben esetleges írásmódja helyett – egységesítve, „németesen”, egyben a város igazgatáshoz köthető forrásokban (polgárkönyvben, adóösszeírásokban) általánosan használt alakban említem.

címet is szerzett Michael Limbeck utóbb visszatért volna korábbi lakhelyére, és átvette volna anyjától néhai apja pozícióját.²⁴

Azt természetesen ennyi adat alapján lehetetlen megállapítani, hogy az özvegyek háztartásfői szerepe mennyire volt csupán jogi formalitás, és a valóságban mekkora befolyással lehettek más személyek a család megélhetését nyújtó üzem működtetésére. Ez a kérdés joggal merül fel például a Magyar családdal kapcsolatban. A Magyar nemzetség kiterjedt és már a szabad királyi városi rangra emelkedés előtt is polgári jogú fazekas dinasztia volt Győrben, amelynek tagjai közül Magyar János 1767-ban jutott a polgárjoghoz. A népszámlálás idején Erzsébet nevű özvegye állt a család birtokában álló 230. ház egy részét alkotó háztartás élén, melyben 28 éves, már mester- és polgárjogot szerzett, szintén fazekas foglalkozású, Ádám nevű fia és annak felesége lakott vele, míg két, addigra kiházasított lánya már elköltözött. Az ipart segítette egy fazekaslegény és egy inas is, de a családdal vezetésének teljes időszakában további három legény és egy inas is megfordult a háznál. Észszerű feltételezni, hogy a szakmai munkát valójában Magyar Ádám irányította attól függetlenül, hogy hivatalosan anyja számított háztartásfőnek.²⁵

Más esetekben viszont az özvegyen maradt anya meghatározóbb szerepét feltételezhetjük a családi iparos üzem működtetésében. Tolnay Ferenc polgár és csizmadiamester 1781 decemberében hunyt el, és bár három fia is a családi mesterséget tanulta ki, közülük a legidősebb, József is alig 20 éves volt a népszámlálás idején, és csupán 1790-ben jutott polgári jogálláshoz. Egy ideig a háztartásban élt a három fivér sógora, a mester címmel is rendelkező Bognár János csizmadia, de ő és felesége később a 233. házba költöztek el. Emiatt azt valószínűsíthetjük, hogy a közbeeső évtizedben az özvegy anyja hozhatta a műhelyben a döntéseket a 452. házban.²⁶

Természetesen előfordult olyan eset is, amikor a megözvegyült háztartásfő nő újra megházasodott, ekként oldva meg a műhely/bolt üzemeltetését. A 192. házban élő Ország István fazekas 1784 őszén hunyt el, és özvegyén kívül csak öt – köztük két kiházasított és máshová költözött – lánya, valamint a házon belül

²⁴ *Perger Gy.*: Győr-Újváros népessége. i. m. 128 és 170. A polgári státusz megszerzésére: GyVL IV. 1056. dd. 1778. dec. 29 (Stephan) és 1788. szept. 17 (Michael). Michael egy özvegyasszonyt vett feleségül, akinek előző férje (az 1784. ápr. 20-án az Újvárosban eltemetett Terha János) foglalkozását és jogállását nem ismerjük, így azt sem tudjuk, hogy Michael házasságával egy másik malomhoz jutott-e saját apjának malma helyett. Az anyakönyvi adatok forrása: MNL OL X 3260. A győr-újvárosi római katolikus egyház anyakönyvei.

²⁵ *Perger Gy.*: Győr-Újváros népessége. i. m. 140. Magyar János polgárfelvétele: GyVL IV. 1056. dd. 1767. márc. 17.

²⁶ *Perger Gy.*: Győr-Újváros népessége. i. m. 236–237.

különálló háztartásban élő, a polgárok közé kereskedőként felvett fia maradt utána. Az asszony, Szabó Éva 1786 júliusban hozzáment egy másik fazekasmeszterhez, Kása Jánoshoz, aki ezzel átvette a „familiafő” jogállást is. Mivel nincs nyoma annak, hogy időközben legényt vagy inast alkalmaztak volna a műhelyben, azt érdemes feltételezni, hogy a közbeeső két évben az asszony végezte a termelőmunkát.²⁷

Olyan történet is rekonstruálható azonban, amikor az özvegyasszony ennél sokkal rövidebb ideig viselte a családi üzem működtetésének gondját. A 96. újvárosi házban élt Követses János kereskedő 1785 áprilisában halt meg, ám özvegye, Szigeti Katalin (1729?–1795) már ötven nap után oltár elé állt (a korábban szintén megözvegyült) Johann Prengel (1750?–1826) kereskedő oldalán, akit ettől kezdve „házi gazda” formában említ a családalap. Úgy tűnik, az újraházasodás nem volt rossz döntés az üzleti siker szempontjából: Prengelt – igaz, jóval második felesége elhunytja után – a város külső tanácsának tagjává választották, amiben vélhetően kereskedésének prosperálása is szerepet játszhatott.²⁸

A győri özvegyasszonyok életútjának egy potenciális fordulatát érdemes végül említeni. Előfordult, hogy az idős özvegyek, ha már nem élt rokonuk Győrben, elköltöztek a városból valamelyik másutt élő gyermekükhöz. Ez történt két sógornő, a Habermayer család két férfitagja – igaz, nem az Új-, hanem a Belvárosban élt – feleségeinek esetében. Az 1735 körül a győri Újvárosba költözött Gottfried Habermayer által alapított „dinasztia” a század középső évtizedeinek birodalmi léptékben is kiemelkedő sikerű – nemesített, majd egy ellátási válság alkalmával Bécs marhahússal való ellátásának megszervezésével megbízott – ökörkereskedői közé tartozott, ám üzleti sikerük 1772-73 körüli megrendülése után győri tekintélyük csökkenni kezdett, Gottfried férfi- és nőági unokái pedig Bécstől és Bécsújhelytől Pozsonyon, Komáromon és Pesten át Fiuméig és az erdélyi városokig szóródtak szét.²⁹ Így történhetett, hogy Gottfried idős kort megélt két menyé is élete utolsó éveire elhagyta Győrt. Johann Adam Habermayer (1721–1787) özvegye, a pozsonyi születésű Maria Katharina Pauer (1733–1806)

²⁷ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 123.

²⁸ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 75.; MNL OL X 3845. Követses halála: 1785. ápr. 22., az újabb házasság: 1786. jún. 11., Szigeti Katalin halála: 1795. febr. 21., Prengel halála: 1826. márc. 18. Prengelt a halotti anyakönyvi bejegyzés terménykereskedőként (*negotiator frumenti*) azonosítja, ami arra utal, hogy a 19. század első felében Győrben nagy jelentőségű gabonakereskedelemben kapcsolódott be sikerrel.

²⁹ A család történetéről, ezen belül a lakóhelyváltásokról és Győr fokozatos elhagyásáról: Tóth Árpád: A Habermayer nemzetség társadalmi stratégiái. Kísérlet a prozopográfiai módszer alkalmazására a késő rendi társadalom vizsgálatában. In: A város örök. Tanulmányok Bácskai Vera emlékére. Szerk. Czoch Gábor – Sasfi Csaba – Tóth Árpád. Bp. 2022. 81–109.

szülővárosába tért haza férje halála után, ahol megözvegyülése idején már két kiházasított lánya élt, és ahová a későbbiekben két fia is letelepült (egyikük a főtéri patika tulajdonosaként, másikuk nagykereskedőként), és tekintélyes, egyben vagyonos polgároknak számítottak.³⁰ Nem tudjuk megállapítani, hogy az özvegy anya a koronázóvárosban melyik gyermekének családjához költözött. A legfiatalabb Habermayer fiú – a Győrben testületen kívüli kereskedést folytató Samuel (1735–1800) – özvegye, Maria Theresia Payer (1752–1809) esetében viszont kézenfekvő azt feltételezni, hogy elhalálozásának kolozsvári helyszíne azzal magyarázható, hogy Eva Rosina lánya Kolozsvárott a híres Mauksch-patika tulajdonosához, Samuel Tobias Maukschhoz ment férjhez.³¹

A leánygyermek

A népszámlálási íveken szereplő nők és lányok másik népes csoportja a háztartásfők lánygyermekai közül került ki. Nekik leggyakrabban csak a keresztnevüket tartalmazza a famílialap (a 368 esetből 257-ben, ide számítva azokat is, amikor csak a születési vagy halálozási dátum szerepel az iraton), ennek ellenére e csoporttal kapcsolatban is tehetünk értékes megfigyeléseket. Lehetőség nyílik ugyanis arra, hogy összehasonlítást tegyünk nők és férfiak között a helyben maradás és/vagy a régió (esetleg az ország) terében való mozgás tekintetében – a házasodást és családalapítást megelőző életszakaszban.

Nemrégiben felvettem,³² hogy az ún. régi polgárságra irányuló társadalomtörténeti vizsgálatok egyik fehér foltja az önálló státusz megteremtésének – a polgárjog megszerzésének, a céhes vagy kereskedőtestületi inkorporálásnak, a(z első) nősülésnek – az időpontja előtti életszakasz. Ezen belül a gimnáziumi évek mostanában már több figyelmet váltanak ki,³³ de a „szakmai gyakorlat” feltárása

³⁰ A két lánygyermek közül Eva Elisabeth Habermayer Thomas Großschmidt pozsonyi fakereskedőhöz ment hozzá, Sophia pedig Stephan Lumnitzer orvoshoz (a két esküvőre a Győrhez közeli Felpécen került sor 1777-ben, ill. 1781-ben). Johann Daniel Habermayer patikus 1789-ben, öccse, Matthias (akkor még) vaskereskedő 1795-ben nősült Pozsonyban. MNL OL X 3840. A felpécsi evangélikus egyház anyakönyve.; MNL OL X 7770. A pozsonyi német evangélikus egyház anyakönyve; Maria Katharina Pauerről halála évében festmény is készült, l. Tóth Á.: Polgári stratégiák i. m. függelék, 10. kép.

³¹ MNL OL X 4586. A kolozsvári evangélikus egyház anyakönyve.

³² Tóth Árpád: A Türelmi rendelet és az evangélikus polgárság. Migráció, expanzió, hálózat. Egyháztörténelmi Szemle XXIV. (2023) 3. sz. 77–78.

³³ A városi családok és a helyi gimnázium viszonyáról a reformkori Győr kapcsán: Sasfi Csaba: A reformkori győri gimnázium szerepe a város lakosainak társadalmi mobilitásában. Korall, 86. (2021), 210–239.; Sasfi Csaba: Győr mint iskolaváros és oktatási központ a két Ratio Educationis korszakában. Arrabona, 59. (2021) 279–318.; Sasfi Csaba:

továbbra is elhanyagolt. Ez azért sajnálatos, mert okkal feltételezhető, hogy leginkább az általában 12–16 éves kor között lezárult gimnáziumi tanulmányok és az 25–35. évek körüli egzisztenciateremtés közé eső periódusban, tehát a szülői otthonból már kiszakadva és gyakran sok száz kilométert vándorolva gyűjtötte össze a fiatal férfi azokat a tapasztalatait és ismerhette meg a társadalmi hálózatok működését, amelyek a felnőtt életére vonatkozó stratégiai döntéseit megalapozták. Kérdés, hogy létezhetett-e funkciójában ezzel összehasonlítható, formatív életfázis a polgárcsaládokban született lányok életében.

A győri népszámlálási forrás két vonatkozásban járul hozzá a kérdés megválaszolásához. Egyrészt lejegyeztek az összeírók olyan adatokat, amelyek a népszámlálás idején nem a szülői lakhelyen tartózkodó lánygyermek hollétére vonatkoztak. Másrészt a távollét jellegére – a másutt tartózkodás okára vagy célra – utaló megjegyzések is előfordultak szórványosan.³⁴

A népszámlálási anyag alapján úgy tűnik, hogy a családapa elhunyt azzal a következménnyel járhatott, hogy a lánygyermek arra kényszerültek, hogy szolgálatba álljanak. Így értelmezhető Szép János csizmadiamester családjának esete. A famílialap vezetését Szép halála után kezdték meg, és ekkor özvegyén kívül négy fiukat és három lányukat, valamint egy legényt soroltak fel rajta. A két nagyobb fiú apjuk szakmáját tanulta ki, a legidősebb, Mihály addigra már ki is lépett a háztartásból, és Fehérvárott szolgált legényként, de a két idősebb lány sem lakott otthon, nevük mellett a „szolgál” szó szerepel. A városrész katolikus egyházi anyakönyvének adatai alapján rekonstruálható, hogy apjuk nem sokkal az adatfelvétel előtt hunyt el (1784. szept. 10-én), valamint az is, hogy Anna lánya ekkor még 12 éves sem volt, húga, Katalin pedig épp csak betöltötte a 10. évét. Katalin „helyben” szolgált – ez a forrás nyelvezetében újvárosi alkalmazást jelentett –, Anna „a Városon”, vagyis a Belvárosban, amit utólag kihúztak. A két lány nagy valószínűséggel azonosítható két, az övékével azonos nevű újvárosi cselédlányéval, akiket a forrás a gyakrabban előforduló „szolgáló leány” helyett „szolgálócska” formában említ. Ez a szóhasználat talán a különlegesen fiatal életkorukra utal, de az is lehet, hogy az alkalmazásuk funkciójára, ugyanis Michael

---

Városi műveltség és a magyar polgári értelmiség forrásvidékei: Városi társadalom és iskolázottság a polgárosodás kezdeti időszakában, Győr példáján. In: A város örök. Tanulmányok Bácskai Vera emlékére. Szerk. Czoch Gábor – Sasfi Csaba – Tóth Árpád: Bp. 2022. 110–131.

³⁴ Amíg a fiúgyermekkel kapcsolatban elképzelhető, hogy a szülők szándékosan hallgatták el a tartózkodási helyüket („nem tudatik, hol”), hogy ezzel csökkentsék annak esélyét, hogy a fiút elvigyék katonának, a lányok esetében inkább az összeírók érdektelensége csökkentheti az adat megbízhatóságát.

German bognár háztartásában, ahol Katalint összeírták, ezekben az években két unoka is született.³⁵

Az újvárosi famíliálapokon a családfő gyermekeként összeírt lányok közül aránylag kevésnél (17-nél) jegyezték fel a szolgálatot aktuális adatként, két további lány cselédi alkalmazására pedig mint múltbéli állapotra utaltak. Mivel a jelenség ritkán fordult elő – vagy legalábbis ritkán dokumentálták –, figyelmet érdemel, hogy négy lánytestvér, Kovalovsky Julianna, Katalin, Anna és Teréz esetében alapvetően megismétlődik a Szép családnál talált képlet: Kovalovsky Márton polgár és fazekas özvegyének háztartásában az összeírás idején a(z egyetlen) fiú már nem élt otthon (katonának vitték el), a lányok közül viszont az összes szolgálatban állt. A négy nővér közül Teréz volt a legifjabb, ő 1774-ben született, vagyis ő is igen fiatalon cseléd lett. A famíliálap szerint előbb a Majorok városrészben egy rokonánál szolgált, majd Újvárosban állt alkalmazásban, ami megfelel annak, hogy a 232. házban említenek egy ilyen nevűt szolgáltót. Nővére, Anna is feltűnik az újvárosi összeírási anyagban, két háztartásban is szolgált.³⁶ – A polgári rangú és kézműves mesterségből élő családokból vett példák közé tartozik még Johann Gotthard magyar varga lányainak esete. Náluk három nővérrel jegyezték fel, hogy szolgálatban állnak, Katharina Győr Belvárosában, Elisabeth Pesten, a legkisebb, Rosalia pedig Újvárosban.³⁷

Felvetődik a kérdés, hogy mennyire volt gyakori és a társadalmi hierarchiát tekintve általános a gyakorlat, hogy a polgárcsaládok lánygyermekai hosszabb-rövidebb ideig szolgálatban állnak férjhez menetelük előtt. Egyértelmű választ forrásunk alapján aligha lehet adni, de az figyelemre méltó, hogy az említett két kézműves családnál magasabb presztízsűnek tekinthető körben is előfordulnak példák. A gyaníthatóan a győri hajós gabonakereskedők közé tartozó, köznemes Pápay András (1734?–1800) háztartásában két fiút és két lányt írtak össze. Az előbbieket „deákok” voltak, nővérük, Zsuzsanna viszont a Belvárosban szolgált. Alkalmazásának időhatárait nem ismerjük, de az egyértelmű, hogy 1788-ban már férjhez ment egy győri (Szabadhegy városrészben élő) gazdálkodóhoz.³⁸

³⁵ Az említett házak és háztartások: Perger 2011, 50 (51.: a szülői ház), 44 (39. ház, Michael German), 48 (48. ház, Csomay János). Élt Újvárosban egy Szép László nevű csizmadiale-gény is, aki Budára vándorolt el. Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 40 (32. ház, Szakács József háza, Joseph Piskopetz háztartása). Az anyakönyvi adatok: MNL OL X 3260, Anna születése 1772. okt. 19, Kataliné 1774. aug. 1.

³⁶ A Kovalovsky család által lakott háztartás: Perger 2011, 48 (47. ház, 2. „família”). Kovalovsky Anna a 229.-ben, Magyar Ferenc fazekasmesternél, ill. a 276. házban, Joseph Fischer kereskedőnél, Teréz Franz Pirchmayer lakatosnál szolgált. Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 139, 143, ill. 164.

³⁷ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 99 (144. ház, 3. familia).

³⁸ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 42 (36. ház, 3. familia). Pápay Zsuzsanna születése: MNL OL X 3260, 1768. dec. 17., házassága Andreas Geislingerrel MNL OL X

Előfordult „szolgálat” még a városi evangélikus gyülekezet legmagasabb szintjén is. A kiterjedt Rath nemzetség nemcsak a lelkész, Ráth Mátyás tisztsége alapján minősíthető ekként, hanem mészáros-tőzsér megélhetése, vagyona (háztulajdonai) és kapcsolathálója miatt is – az utóbbira rövidesen visszatérünk. A Győrbe bevándorló Matthias Rath mészáros utáni nemzedékben öt Rath nevű evangélikus szerzett polgárjogot a városban. Közülük Abraham Rath özvegyének, Huszty Christinának a háztartásában regisztrált két nagyobbik lányhoz jegyezték fel, hogy „szolgálnak”.³⁹ Nem ismerjük persze a „szolgálat” fogalmának itt alkalmazott jelentését. Clara Rath a győri Belvárosban, húga, Christina (1771–1845) viszont Pozsonyban szolgált a családalpra feljegyzettek szerint, márpedig mindkét helyen éltek a családnak rokonai: a koronázóvárosban (többek közt) Jacob Rath (1743–1791) kereskedő és családja, Győrben pedig a főtér közelében az egyik Matthias Rath özvegye, Rosina Habermayer (1724–1799) révén. Feltételezhető, hogy a két nővér esetében a „szolgálat” nem általános háztartási alkalmazást jelentett, hanem a távoli rokon hajadon szocializációs célú, időleges befogadását. Hogy Christina esetében aligha beszélhetünk klasszikus cselédi munkáról, hanem magas státuszának megfelelő körülményeket között töltötte „szolgálatát”, azt valószínűsíti, hogy néhány év múlva egy városvezető dinasztiaiban született nemes kőszegi férfi, Michael Stettner (1746–1806) vette feleségül, aki már maga is városi tanácsnok volt az esküvő idején.⁴⁰ Hasonló feltételezhetünk Susanna Haubner (sz. 1768) esetében, aki szintén Pozsonyban szolgált a háztartási ív szerint. Ő annak a Christian Haubner (1719–1783) mészárosmesternek volt a lánya, aki maga is Pozsony környékéről származott, és Raits István özvegyét feleségül véve alapított egzisztenciát Győrben, majd egyes leszármazottai Veszprémben vándoroltak tovább.⁴¹ Amiként a Haubner család fiúgyermekai Pozsonyban, Pápán és Veszprémben álltak legényként szolgálatban

3845. 1788. febr. 4. A szülők halotti anyakönyvi bejegyzései ugyanott 1800. dec. 2., ill. 1805. máj. 20.

³⁹ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 21 (10. ház). A Rath nemzetségről: Tóth Á.: A Habermayer nemzetség i. m. 99–100. A belvárosi Rath özvegy borkereskedéséről 95-ben tesz említést az adóösszeírás a 2. fertály háztulajdonosai között: GyVL 1064.a. Adóösszeírások 1794/95. A pozsonyi rokonok közül Jacob Rath kereskedőhöz MNL OL X 7770. Ker.: 1743. júl. 3., ház.: 1773. febr. 25., hal.: 1791. szept. 13. Jacobon kívül további, ugyanehhez a nemzetséghez tartozó Rathok is éltek Pozsonyban az 1780-as évek közepén, mint ahogy a nővérek anyai rokonsága, a nemes Husztyak is rendelkeztek pozsonyi családtagokkal.

⁴⁰ A kőszegi adatokra l. MNL OL X 3863. A kőszegi evangélikus egyház anyakönyve. Michael Stettner születése 1746. aug. 22, házassága 1793. márc. 6, a férj halála: 1806. máj. 23, az özvegyé 1845. febr. 14.

⁴¹ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 31 (18. ház, 2. família). Az ő unokája volt a későbbi szalónaki, majd győri lelkész, a szabadságharc idején a magyar oldalon nyíltan állást foglaló Haubner Máté dunántúli egyházkerületi püspök.

a famílialap szerint, ugyanonnan Susanna Haubner Elisabeth nevű nővérének komáromi tartózkodásáról is értesülünk.

Itt érdemes rámutatni, hogy a polgárlányok más városokban töltött hónapjai vagy évei egyben családi stratégiaként összekapcsolódhattak a Győrtől távol eső városba való házassággal: időben megalapozhatták azt. Matthias Zaunmüller kovácmester famíliájáról kiderül, hogy gyermekei távoli városokban éltek: Paul fia Pesten gyakorolta legényként szakmáját, két kisebb lánya „a néjénél” Besztercebányán, illetve Pesten lakott, a nagyobb lányok közül kettő viszont már férjhez ment: Pécsre, illetve Besztercebányára.⁴²

A kiházásítással a városhálózat más, messzi pontjaira költöző lányok esete azonban nem tekinthető általánosnak. Ettől nagymértékben eltérő mintázatot lehet rekonstruálni az 1. fertály elején kialakult evangélikus tömbben, amelynek tulajdonosait és a famíliák férfi és nő tagjait a 4. táblázat tartalmazza. A táblázatban feltüntetett családokat többrétegű kapcsolat fűzte össze: majdnem mind már a 18. század első felében is Győrben – annak ugyanezen a részén – élt; megélhetésük alapját a (marhával, fával vagy gabonával folytatott) kereskedelem képezte, közeli rokonságban álltak egymással, amit a keresztszülő- és házasságitanú-felkérések is erősítettek; és még a legény korú férfiak is gyakran egymás házában és műhelyében töltötték gyakorlóéveik egy részét. Tekintve, hogy a marhakereskedés jellemző kerete ebben a korszakban a több száz állatból álló gulyákat hajtó „kompanya”, amely minden bizonnyal egyfajta kezdetleges részvénytársaságként működött, ésszerű feltételezni, hogy ezek a családok egymás üzlettársai is voltak.

A táblázatban a nevek ismétlődése nem véletlen: a feleségek közül a legtöbb ugyanezekből a nemzetségekből került ki, így ezek az ifjú asszonyok folyamatos összekötő kapcsot alkottak a családfők között.⁴³ Másfelől ez a rokoni hálózat gendertörténeti szempontból úgy értelmezhető, hogy az ehhez a klánhoz tartozó nemzetségekben számos lánygyermek kiházásítása és a szülői környezetből való kilépése nem jelentett többet, mint hogy a szomszéd házában vagy esetleg ugyanazon ház egy másik háztartásában folytatták életüket. Vagyis a házasság nem jelentett elszakadást a korábbi szocializációs keretektől és komoly törést az

⁴² *Perger Gy.*: Győr-Újváros népessége. i. m. 88 (122. ház).

⁴³ A kivétel a két unokatestvér Mark lány, akik Bazinból, ill. Modorból – tehát a hazai városi evangélikusság egyik folyamatos központjának tekinthető Pozsony térségéből – származtak; Ráth Mátyás tiszteletes néhány évvel később feleségül vett, soproni születésű asszonya; valamint Huszty Christina, akinek apai rokonai a Moson megyei Zurányon (Zurndorf) éltek, így feltételezhető a nemzedékek óta meglévő kapcsolat pl. a szintén a mosoni lutheránus falvakból származó Habermayer, Rath, Stelzer és Purgel családokkal.

életútban. Ahogy Petróczy Mihály házában az összeíró fogalmazott a családfő Zsuzsanna lányával kapcsolatban: „férhez ment a szomszidba”.⁴⁴

ház		a háztartás élén álló házaspár a népszámlálás idején					
hsz.	háztulajdonos	háztartás		férj			feleség
no.	teljes név	össz.	no.	teljes név	fogl.	polg.	teljes név
10	Matkovits Pál	6	1	Rath Abraham +	mészáros	1752	Husztly Christina, ns.
			6	Stelzer Daniel	tanár		Rath Christina
11	Purgel Georg	2	1	Purgel Georg	mészáros	1768	Stelzer A.Maria
			2	Habermayer Lorenz	mészáros	1786	Purgel Elisabeth
12	Andrássy József	4	1	Andrássy János, ns.	fakereskedő	1772	Torkos Julian-na, ns.
16	Némethy József	2	1	Némethy József	kereskedő	1783	Petróczy Zsuzsanna
			2	Némethy Sámuel	mészáros	1766?	Mark Elisabeth
17	Petróczy Mihály	1	1	Petróczy Mihály	mészáros	1758	Seregély Rozina
18	Rath Johann+	2	1	Rath Joseph	mészáros	1780	Zechmeister Elisabeth
	(özv: Raits Susanna +)		2	Raits István, majd Haubner Christian +	mészáros		Angerer Christina
19	Rath Ferdinand	3	1	Rath Matthias	mészáros	1786	Städtler Elisabeth
			2	Rath Gottlieb	mészáros	1785	[nőtlen maradt]
20	Tóth Sándor	2	1	csáfordi Tóth Sándor, ns.			[özvegy]
21	Habermayer Gottfried örökösei	1	1	Rath Matthias	lelkész		Reisch Rosina (1793-)
23	Kovács István	3	1	Kovács István, ns.		1776	Raits Katalin
24	Raits Sámuel	1	1	Raits Sámuel	mészáros	1758	Mark Judith
27	Matkovits Imre	1	1	Matkovits Imre, ns.	kereskedő		Torkos Erzsébet, ns.

4. táblázat: Az újvárosi evangélikus elithez tartozó családok tömbje az első fertályban⁴⁵

Cselédtartás, cselédlányok

A famíliapokon említett győri nők a leggyakrabban háztartási alkalmazott jogcímen éltek a szóban forgó háztartásban, ám az ebbe a kategóriába eső összesen 371 sor valójában ennél jóval kevesebb személyt takar. Az ismétlődés oka

⁴⁴ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 30 (17. ház).

⁴⁵ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. alapján, de kiegészítve anyakönyvi adatokkal (főként a feleségek családnevét illetően). A vastagítás a famíliapon feltüntetett háztartásfő nevét jelöli.

főként az, hogy ugyanazon szolgálólányok esetenként több házban is feltűnnek szolgálóként, de az is előfordul – és ez a női népesség arányait módosíthatja –, hogy olykor özvegyasszonyok is szolgálatba álltak a városrészen belül.

A népszámlálási adatsor nem nyújt támpontot számos, a cseléd státusszal összefüggésben releváns kérdés megválaszolásához. Ez utóbbiak közé tartozik, hogy mennyire indokolt általánosnak – lényegében kulturális normaként előírt kötelező életfázisnak – tekinteni, hogy a lánygyermek szolgálatba álltak; hogy létezett-e „szabály” arra vonatkozólag, hogy milyen életkorban helyénvaló cselédi szolgálatba lépni;⁴⁶ és hogy meddig, milyen hosszban tartott ez az életszakasz. A szolgálók származáshelyének hiányában arról sem tudunk képet alkotni, hogy a város és vidéke viszonyában milyen szerepet tölt be a cseléd tartás – vajon tipikusan a környező falvakból érkeztek-e a városba a cseléd lányok, az ottani alkalmazásukat elősegítették-e a férfiak egzisztenciaalapítási célú betelepülésével kialakult hálózatok, és falusi háttérű lányok szolgálatuk lezárulta után jellemzően származáshelyükre hazatérve vagy jelentős arányban a városban maradva és ott férjhez menve alapítottak családot? Bizonyos kérdések megválaszolásához viszont segítséget tudnak adni a családalapok.

Vajon mennyire volt általános, hogy a városi háztartásokban alkalmaztak szolgálót? A győri Újváros 1. fertályában viszonylag széles körű volt ez a gyakorlat: az összesen 161 ház közül csak 49-ben (30,4%) nem írtak össze cselédet. Ha viszont a háztartások szintjén vizsgáljuk a gyakoriságot, akkor a 298 lakott háztartásból már 129 (43,3%) olyat találunk, ahol a 3 és fél év során egyáltalán nem tartottak szolgálót. Azt is érdemes figyelembe venni, hogy az egyetlen olyan időpontban, amikor az egyidejűség miatt ténylegesen mérni lehet a gyakoriságot – tehát a családalapok vezetésének utolsó pontján (1788 elején) –, csak 132 háztartásban (44,3%) lakott cseléd. Emellett csak 37 (12,4%) olyan háztartást regisztráltak, amelyekben akkor éppen valamiért nem, de az azt megelőző három és fél év bármely szakaszában szolgálót alkalmaztak (tehát csak kihúzott névvel szerepelnek cselédek a családalapon).⁴⁷

A cseléd tartás szempontjából karakteresen elválnak egymástól a házak és háztartások bizonyos típusai. Az egyik csoport főként az első fertály első harmadában lakó, rangos polgári foglalkozást folytató háztartásoké, ahol gyakran 2 (sőt olykor 3) szolgálót is alkalmaztak, akik közül néha szakácsnő az egyik, és viszonylag jelentős a fluktuáció (több a kihúzott név a cselédek között). Ezzel

⁴⁶ A városlakó hajadonok házassági életkorára vonatkozó normákra és az ezzel összevetett tényleges gyakorlatra a korabeli Keszthely esetében I. *Benda Gy.*: Keszthely i. m. 230–231.

⁴⁷ Ezeket a statisztikai megállapításokat a családalapok teljességével kapcsolatos, korábban említett forráskritikai megszorításokkal kell érteni.

ellentétes típus a magas sorszámú, feltehetően a Belvárostól legtávolabb eső házaké, amelyekben többnyire napszámosok vagy kézműves legények (kontárok) voltak a háztartásfők, és csak elvétve fordult elő cseléd. Végül működtek az Újvárosban olyan speciális szolgáltató üzemek, amelyekben kifejezetten magas volt a szolgálólányok száma: a Joseph Karpf birtokában lévő Arany Bárány fogadó (7. ház) vagy a sörház (13. ház); ahol tehát valójában főként nem a háztartás tagjait szolgálták ki a cselédek, hanem kuncsaftokat.⁴⁸

A cselédként alkalmazott lányok és nők „állásának” elnevezésére legtöbbször (249 esetben) a *szolgáló* vagy *szolgáló leány* elnevezést használták (következtelen, vegyes helyesírással). Az összeírók vagy a háztartások nekik nyilatkozó tagjai ettől talán eltérő jelentést kapcsoltak az olyan cselédekhez, akiket a *szolgálócska* (38), a *gyermek szolgáló/cska* (7) vagy a *szolgálócska* (3) szavakkal írtak le. Feltételezhető, hogy más szerepkör jutott egy *szolgálóleánynak*, mint egy *szolgálócskának*: a Ráth Mátyás lelkész szülőhelyének tekinthető 18. házban megfigyelhető gyakorlat,⁴⁹ hogy Schwabel Marinkát az előbbinek, Geislinger Theresiát és Weller Marinkát viszont az utóbbinak minősítik – vagyis ugyanazon háztartásban mindkét kategóriát használják –, több más házban is előfordult. Az elnevezések kapcsán arra is érdemes felfigyelni, hogy a cselédlányok keresztnévét a magyar nyelvű forrásban gyakran becézett formában jegyezték le: az Örsé, Kati, Julis, Judka, Panna névalak tipikusan a szolgálatban lévőknél fordult elő, és feltehetően az élőbeszédben megszokott megszólításukat vezették át az összeírás „hivatalos” szövegébe. Alighanem a fiatal életkor és a rangkülönbség kifejezése együttesen tükröződik ebben a nyelvhasználatban.

A cselédként foglalkoztatott nők sorsának egy további, megfigyelhető sajátossága, hogy ugyanazok a személyek olykor több győri családnál is megfordultak. A nevek minden kétséget kizáró azonosítására nincs mód, de a ritkán előforduló családneveknél nagy valószínűséggel kimondható az egyezés. Ez feltételezhető Elisabeth Bernthaler esetében, akinek nevével előbb Lorenz Weiss kovácmester háztartásában találkozunk, ahonnan utóbb kilépett, majd Stephan Mausberger mészárosmesternél, ahol viszont két addigra kihúzott szolgáló után jegyezték fel a nevét.⁵⁰ E jelenség sajátos változataként olvasható Farkas Erzsébet esete, aki a csak néhány családot kitevő győri görögkeleti közösség két kereskedői háztartása között váltott: (a kihúzási rend alapján ítélve) előbb Dursza Mihálynál,

⁴⁸ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 19, 25.

⁴⁹ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 31.

⁵⁰ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 39 (31. ház), 51 (53. ház). A családalapokon Perentaller alakban szerepel, de ez az evangélikus gyülekezet anyakönyvében visszaterően előforduló Bernthal(l)er torzult változata.

majd Nesztor Mihálynál szolgált.⁵¹ Ha ugyanazon személyről van szó, akkor valószínűleg Lampert „Judka” cserélt legtöbbször gazdát: neve négy háztartás névsorában is feltűnik a 3 és fél éves regisztrálás során.⁵²

Hogy a cselédi alkalmazás és a háztartásfő családjával való együttélés mennyire komplex viszony lehetett, azt Anna Rumpelles esetén keresztül figyelhetjük meg, aki feltehetően azonos az Újvárosban 1771-ben, Thomas Rumpelles napszámos és Theresia Nitschinger családjában született, azonos nevű nővel. Anna az 540. házba született, de neve szerepel Georg Purgel mészáros családjában, ahol *gyerek szolgáló* szerepkörben említik, majd Paul Zechmeister pálinkafőzőnél.⁵³ Az ő esete azon kevés közé tartozik, amikor a cselédkénti szolgálatot követő utóéletet is lehetséges rekonstruálni: 1794-ben (tehát 23 évesen) férjhez ment egy Matthias Tetzl nevű, frissen Győrbe bevándorolt férfihoz. Az eset érdekessége az, hogy az összes felsorolt nemzetség Moson vármegye kisszámú evangélikus gyülekezetéből származott és települt be a városba, és így alkalmazása Purgelnél és Zechmeisternél ugyanúgy egy kisebbségi közösség összetartozásaként és szolidaritási gyakorlatként értelmezhető, mint hogy esküvőjén Michael Lehner belvárosi kereskedő vállalt tanúskodást.

Ennél is közvetlenebb kapcsolatot sejtet cselédlány és az általa szolgált család között Egyházi Zsuzsanna esete. Zsuzsanna vélhetően azonosítható a 453. újvárosi házban anyjával és mostohaapjával összeírt Egyházi gyerekek közül a „Susa” nevűvel. Az Egyházi család származáshelyét és keresetmódját nem ismerjük, de az nyilvánvaló, hogy a család gyermekei az evangélikus gyülekezet nemesi jogállású, tekintélyes és módos magyar terménykereskedőit szolgálták: Egyházi János Matkovits Imre kereskedő kocsisa volt, Zsuzsanna pedig Orbán József házában élt szolgálólányként. Ottani szolgálatának végét az összeírók a „ferhez ment” eseménnyel hozták összefüggésbe, aminek érdekessége, hogy az 1785 februárjában tartott menyegzőn a menyasszony mellett az addigi alkalmazója,

⁵¹ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 122 (190. ház), 72 (88. ház).

⁵² Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 36 (25. ház), 54 (61. ház), 69 (82. ház – a református lelkész háztartása, ahol szakácsként alkalmazzák), 144 (237. ház). Ez utóbbi helyen nincs a neve kihúzva, amiből arra következtethetünk, hogy ez volt az utolsó „állomáshelye”. Megjegyzendő, hogy itt nemes Vörös László borkereskedő házában szolgált, és hogy élt az Újvárosban egy nemes Vörös Ádám, akinek három fiúgyermeke is 1790–1801 között nősült, an yjukat pedig Lampert Juditnak hívták. (MNL OL X 3845, 1790. febr. 3., 1797. szept. 27., 1801. jan. 21.) Ha a két Lampert Judit között valóban (közeli) rokoni kapcsolat – a nemzedéki különbség miatt talán nagynéni-unokahúg viszony – volt, amint az a névegyezésből gyanítható, akkor feltételezhető, hogy itt a háztartási szolgálat és a rokonság sajátos kombinációjáról van szó.

⁵³ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 270 (540. ház), 23 (11. ház), 274 (555. ház). Születése: MNL OL X 3260, 1771. szept. 7, házassága: MNL OL X 3845, 1794. szept. 14.

maga Orbán József vállalta a házassági tanú szerepét – a hatalmas rangbéli különbség ellenére, egyfajta patriarchális úr-szolga viszony jegyében.⁵⁴

A családi élet zavarának tünetei: „urukkal nem élő” feleségek, „megesett személyek”

A vizsgált nők különleges csoportját alkotják azok, akik újvárosi jelenléte – a famílialap tanúsága szerint – a kudarcos családi kapcsolatukból való menekülést vagy a normaszegő nemi élet következményeivel való együttélés próbálkozását tükrözi.

Az ide sorolható esetek közül néhány a feleség és férj különköltözését rögzíti. A család-, ill. válástörténeti szakirodalom megállapította, hogy a jogilag szentesített váláson kívül léteztek a közösség által tolerált megoldások arra a premodern Európában, hogy a boldogtalan házasságban élő emberek ne kényszerüljenek együtt maradni, és ezek közé tartozott, hogy az egyik fél elköltözött a közös otthonból. Ennek gyakoriságát a 18. századi Anglia esetében kifejezetten széles körűnek tartja a történeti kutatás: minden 10-15. házasság így végződött.⁵⁵ Nincs viszont semmiféle támpontunk arra, hogy mennyire volt általános ez a jelenség a preindusztriális Magyarországon.

A győri Újvárosban is összeírtak 16 olyan nőt a népszámlálás során, aki ilyen sorsban volt érintett. A forrás megfogalmazásából arra következtethetünk, hogy közülük 4 passzív elszenvedője volt ennek a helyzetnek („az ura elhagyta”), egyikük maga döntött a kilépés mellett („elhagyta urát”), 11 esetben viszont nem eldönthető, hogy ki költözött el („nem lakik urával”). További két nő valószínűleg a törvényes váláson is túl volt („Szentszék által elválasztatott urától”), ami valószínűleg úgy értelmezhető, hogy a protestáns (evangélikus) egyház a pár évvel korábban a Türelmi rendeletben megerősített jogával élve hagyta jóvá a válást. Érdekes azt is figyelembe venni, hogy az ilyen élethelyzetekben élők hasonló arányban előfordultak az újvárosi férfiak között is: 2 „elszökött, itt hagyta feleségét”, 7 esetben az illetőt „elhagyta a felesége”, 6 esetben pedig itt is az általános, „nem lakik feleségével” megfogalmazással találkozunk.

⁵⁴ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 237 (453. ház), 37 (27. ház), 41 (35. ház). Egyházi Zsuzsanna házassága Németh Istvánval: MNL OL X 3845, 1785. febr. 6. Férje halála után, 1792. szept. 24-én újra megházasodott (Vörös Ferencsel), majd ismét megözvegyülve 1809. ápr. 24-én Petrits Istvánhoz ment hozzá, de ezeken az esküvőkön már nem Orbán tanúskodott.

⁵⁵ Lawrence Stone-t idézi: Mátay M.: Törvénytörési játékok i. m. 23.

A megromlott házasságok háttere természetesen ezekből a rövid bejegyzésekből nem rekonstruálható. A népszámlálási anyag mindazonáltal több szempontból is értékes képet nyújt a jelenségről. Nemcsak az derül ki, hogy az ilyen fordulatot vett házasságok gyakorisága nem volt elhanyagolható mértékben csekély, hanem hogy a város – mint méreteinél fogva eleve személytelenebb és közönyösebb (ennyiben toleránsabb) társadalmi közeg – jó esélyt nyújtott az újrakezdésre – függetlenül attól, hogy az érintett nő korábban is helyben élt-e, vagy előző élete elől menekülve választotta Győrt lakhelyéül. Horváth Terézia például szárazdajkaságot vállalt a már említett Karpf fogadós családnál, ahol több kisgyermek is élt; Kemencze Anna pedig „gyerek szolgáló” minőségben nyert alkalmazást Kováts István nemes famíliájában. A szintén férjétől különélő Suppán Juliannát viszont „koldusné” (vagyis koldusnő) megélhetési móddal regisztrálták az összeírók.⁵⁶

Szintén viszonylag gyakran fordulnak elő házasságon kívül teherbe esett és szült nők a családalapokon. A forrás említ (legalább) 19 nőt „megesett személy” megjelöléssel, amihez ugyanazon jelenség részeként érdemes hozzászámítani a 7 „fattyú” vagy hasonló jelentéssel körülírt helyzetű gyermeket. Ebben a tekintetben a legnehezebbnek Theresia Flacker helyzete látszik, aki „házassag[on] kívül születet[,] anyja el hadta”, és egy megözvegyült evangélikus nemesasszony és fia családjánál talált otthonra; a családalap alapján úgy tűnik, tartósan.⁵⁷ Bár a mosoni hátterű, szintén lutheránus felekezetű Flacker nemzetségnek több ága is megjelent Győrben, ezért Theresiát amúgy is csak bizonytalanul lehetne azonosítani, ennek ellenére valószínű, hogy később elhagyta a várost, mert sem az elhunytak, sem a házasulók között nem bukkan fel a neve.

A házasságon kívüli viszonyból gyermeket szült anyák között néhányan „munkaerőpiaci” előnyt tudtak faragni sajátos helyzetükből: szoptatós dajkának álltak be csecsemőt nevelő háztartásokba. A sokgyermekes Anton Trinkbesser tímármesternek 5 fia és 3 lánya után újabb gyermeke (Johann) született 1787. március 16-án, ami után a család felvette „szoptató dajkának” Eva Fridrin „megesett személyt”. A család addig is tartott dajkát, ami érthető, hiszen a legkisebb fiú, Georg a családalap vezetésének kezdetekor még csak 4 hónapos volt, ám Katharina Zollnert „száraz dajka” funkcióra alkalmazták, és később elbocsátották.⁵⁸ Hasonló lehetett a helyzet Johann Georg Pauler polgár és sörfőző családjánál, ahol 1785. dec. 16-án született újabb gyermek a meglévő hét testvéreként, és ezt követően lépett be a háztartásba Katharina Lotnerin „megesett személy” mint „szoptatós

⁵⁶ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 19 (7. ház), 34 (23. ház), 252 (492. ház).

⁵⁷ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 282 (577. ház).

⁵⁸ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 58–59 (68. ház). Georg Trinkbesser születése: MNL OL X 3260, 1784. szept. 21.

dajka”.⁵⁹ Feltételezhető, hogy ebben a két esetben a házigazda család csecsemője a törvénytelen születésű nő gyermekének tejtestvéreként nevelkedett. Ennél rosszabb helyzete lehetett Tatai Évának, akit Paul Pinketzer mészáros 1785. jún. 14-én született kislányához vettek fel. Ő is „megesett személy” és „szoptatós dajka” volt, de időközben „az gyermeke megholt”. Összesen 6 házasságon kívül szült anya nevével tüntetik fel, hogy elvesztette gyermekét.

Konklúzió és kitekintés

Mit jelentett, milyen következményekkel járt nőnek vagy kislánynak lenni Győr Újváros városrészében II. József korában? A fenti elemzésből kitűnhet, hogy a „kisemberek” – az alacsony szinten dokumentált életű többség – tömegein belül a női nemhez tartozó fél esetében még egy ilyen különleges forrás alapján is legfeljebb mozaikjellegű tabló alkotható meg. Azokban az esetekben, amikor a nők helyzetét kutatva sikerül bepillantani az arctalanság fala mögé, az életút fordulatai érzékelhetők, amelyek társadalmi helyzettől, életkortól és családi állapottól függően az *egyén alkalmazkodóképességének* sokféle verzióját közvetítik. Ilyen színfoltja a győri női lakosságnak a megözvegyült mesterfeleség, aki megoldja műhelyének további üzemeltetését; a városában rokon nélkül maradt idős nagymama, aki új lakhelyére követi lányát; a férfi diákokhoz vagy kézműveslegényekhez hasonlóan az ország más városait, vidékeit is alaposan megismerő polgárlány; a háztartási cselédként a munkaerőpiacon döntéseket hozni (újabb állást keresni) tudó szolgálólány; a megromlott házasságából „ágytól-asztaltól” kilépő asszony; vagy a házasságon kívül született gyermekével lakhelyet kereső és találó fiatal anya, aki szoptatós dajkának tud állni újszülöttet nevelő családokhoz.

Ez a kép azonban még tovább finomítható. A szintén rendelkezésre álló, de még feldolgozatlan levéltári anyag Győr további városrészeiről nemcsak új színezettel gazdagíthatja ezt az anizot, de a személyi kapcsolatok feltárásával a város egyes részei közti kapcsolatról is érdekes részleteket árulhat el. Emellett a Győr környezetét képező vidék vizsgálata is hozzájárulhat a városba vándorlás jelenségének megértéséhez, amelyet a társadalomtörténet-írás jellemzően a férfiak eseteire korlátozva szokott vizsgálni.

⁵⁹ Perger Gy.: Győr-Újváros népessége. i. m. 25 (13. ház). Vö. a keresztelési anyakönyvvel: MNL OL X 3260, 1784. dec. 13; utóbbi szerint Aloysius néven fiú, a családalap szerint Aloysia néven lány volt az újszülött.

Levéltári források

Győr Megyei Jogú Város Levéltára (a továbbiakban: GyVL) XV. 25. Népszerűírások gyűjteménye.

GyVL 1064.a. Adóösszeírások 1794/95.

GyVL IV. 1056. dd. Az új polgárok könyve

MNL OL X 3260. A győr-újvárosi római katolikus egyház anyakönyvei.

MNL OL X 3840. A felpéci evangélikus egyház anyakönyve.

MNL OL X 3845. A győri evangélikus egyház anyakönyve.

MNL OL X 3863. A kőszegi evangélikus egyház anyakönyve

MNL OL X 4586. A kolozsvári evangélikus egyház anyakönyve.

MNL OL X 7770. A pozsonyi német evangélikus egyház anyakönyve.

Felhasznált irodalom

Acsádi György: Az 1784-85. évi összeírás népszámlálás és az ezen alapuló népességnylvántartások. In: A történetírás statisztikai forrásai. Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957. 224–241.

Báczkai Vera: A területi levéltárakban őrzött feudális kori összeírások jegyzéke. 1. Bp. 1965.

Benda Gyula: Keszthely – egy monografikus társadalomtörténeti kutatás tanulságai. Történeti Demográfiai Évkönyv 2001. Bp. 2001, 223–249.

Benda Gyula: Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma, 1740–1849. Bp. 2008. <https://doi.org/10.56037/978-963-236-148-2>

Dányi Dezső – Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Bp. 1960.

Dányi Dezső: Városi háztartások és családok a 18. század végén (Győr 1787). Történeti Statisztikai Évkönyv, 1963–1964. Bp. 1965.

Fábri Anna – Borbíró Fanni – Szarka Eszter: A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből, 1777–1865. Bp. 1999.

Faragó Tamás – Őri Péter (összeáll.): Az 1784–1787 évi népszámlálás II. Az Alföld, a Délvidék és a Dunántúl népességi adatai. Bp. 2008.

Faragó Tamás: A város népessége. In: Miskolc története. III/1. 1702–1847-ig. Szerk. Faragó Tamás. Miskolc 2000. 151–271.

Gyáni Gábor: A nő élete – történelmi perspektívában. Bp. 2020.

- Gyimesi Emese*: Családi szerepek, polgári életmód és városi térhasználat a 19. századi Pest-Budán ego-dokumentumok tükrében. PhD-disszertáció (ELTE) Bp. 2021.
- Krász Lilla*: A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon. (Doktori Mestermunkák.) Bp. 2003.
- Mátay Mónika*: Törvényszéki játszmák: válás Debrecenben 1794–1848. Debrecen 2006.
- Perger Gyula*: Győr-Újváros népessége II. József uralkodása alatt. 1785. (Győri Tanulmányok Füzetek 14.) Győr 2011.
- Perger Gyula*: Újváros. Győr é. n.
- Sasfi Csaba*: A reformkori győri gimnázium szerepe a város lakosainak társadalmi mobilitásában. *Korall*, 86. (2021), 210–239. <https://doi.org/10.52656/KORALL.2021.04.009>
- Sasfi Csaba*: Győr mint iskolaváros és oktatási központ a két Ratio Educationis korszakában. *Arrabona*, 59. (2021) 279–318.
- Sasfi Csaba*: Városi műveltség és a magyar polgári értelmiség forrásvidékei: Városi társadalom és iskolázottság a polgárosodás kezdeti időszakában, Győr példáján. In: *A város örök. Tanulmányok Bácskai Vera emlékére*. Szerk. Czoch Gábor – Sasfi Csaba – Tóth Árpád: Bp. 2022. 110–131.
- Thirring Gusztáv*: II. József magyarországi népszámlálásai. Bp. 1931.
- Thirring Gusztáv*: Magyarország népessége II. József korában. Bp. 1938.
- Tóth Árpád: A győri „vérengző eset”. Egy hivatalos házfoglalás kapcsán támadt erőszak és háttere a reformkori Győrben. In: *Történelem és erőszak*. A Hajnal István Kör – 2019. aug. 29-31-i szegedi konferenciájának kötete. (Rendi társadalom – polgári társadalom 33.) Szerk. Margittai Linda – Tomka Béla. Bp. 2021. 297–302.
- Tóth Árpád*: A Habermayer nemzetség társadalmi stratégiái. Kísérlet a prozopográfiai módszer alkalmazására a késő rendi társadalom vizsgálatában. In: *A város örök. Tanulmányok Bácskai Vera emlékére*. Szerk. Czoch Gábor – Sasfi Csaba – Tóth Árpád. Bp. 2022. 81–109.
- Tóth Árpád*: A társadalmi szerveződés polgári és rendi normái. A Pesti Jótékony Nőegylet fennállásának első korszaka, 1817–1847. *FONS V.* (1998) 4. sz. 411–479.
- Tóth Árpád*: A Türelmi rendelet és az evangélikus polgárság. Migráció, expanzió, hálózat. *Egyháztörténelmi Szemle XXIV.* (2023) 3. sz. 77–78. <https://doi.org/10.54231/ETSZEMLE.2023.3.4>
- Tóth Árpád*: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. (Pozsony város történetei.) Pozsony 2009.

